

“INSAN RUWXIYLIGIN ÓZGERTIW ARQALI TÁBIYATQA QATNASIN ÓZGERTIW”

Jumamuratova Gózzal Kalmuratovna

Berdaq atındağı QMU Tariyx fakulteti filosofiya baǵdarı 3-kurs studentı

ANNOTACIYA

Din ózinde - moral, huquq, norma, minnet túsiniqleriniń ulıwma jámlenbesin hám de ulıwmalıq mazmunın quraydı. Sonnan kelip shıǵıp ruwxıy turmısımızǵa, jámiyetlik sanamızǵa tereń kirip barǵan diniy túsiniqler, úrip – ádet hám dástúrler, diniy norma hám qaǵıydalar tek ǵana “isenimdi bekkemlew” ushın emes, bálkim insane ruwxıylıǵın tártiplestiriw, sol arqalı álemin tártiplestiriwde unamlı sheshim bolıp esaplanadı.

Gilt sózler: adam, tábiyat, ruwxıy óndiris, din, dinniń funksiyaları kompensatorlıq, interrativlik, kommunikativlik, úrip-ádet, dástúr, Avesto, aximsa, pákleniw, tazalıq, isenim, bilim,

Házirgi zaman ilimi adamǵa bio-socio-tábiyiyliktiń birligi sıpatında tárip beredi. Sol mazmunnan kelip shıǵıp adam máselesin “adam-dúnya sistemasın” úyreniwshi filosofiyaniń bárshe zamanda aktual máselesi bolıp esaplanadı.

Adam – tábiyattıń bir bólegi. Ol tábiyat penen tıǵız baylanısta bolıp, bir-birine sebep – nátiyjeli baylanısqa. Tábiyatta júz bergen hárbir process, qubılıs insaǵa qatnaslı bolıp keledi.

“Tábiyat” filosofiyalıq oydıń obykti bolıp esaplanadı. yaǵnı, tábiyat adamzat jámiyetiniń ómir súriwiniń tábiyiy jaǵdaylarınıń jıynaǵı. Bunda tábiyat túsiniǵi keń maniste bizdi qorshaǵan ortalıq, álemdi óz ishine aladı. Sol menen birge “mádeniyat” túsiniǵine qatnaslı keledi. Bunda “mádeniyat”- adamzat tárepinen qayta qurılǵan tábiyattı ańlatadı. Bul jerde adamnıń iskerligi, qatnası tábiyattı, tábiyiylikti – mádeniylikke, jasalmalıqqa aylandıradı. Bunda adam ózin tábiyatqa qarsı qoyıw arqalı oǵan qatnasın belgilep otıradı. bul jaǵdayda adamnıń tábiyatqa “jawız qatnası” tábiyattıń ózgeriwine, bara – bara ol mashqalalardan – globalıq problemalarǵa shekem sebep bolmaqta.

Joqarıda atap ótkenimizdey, filosofiya tariyxında adamdı materiallıq ham ruwxıy bolmısınıń túrli dárejelerinde analiz obykti etip alǵan. Bunda waqıtqa, mádeniyatqa, diniy isenimge biyǵárez, adamnıń mudamı dıqqat orayında bolıwı, , hátteki biliwdiń ólshemi bolıp keliwi kóplegen kóz qaraslarda ushratamız.

“Insan ushın biliwdiń adamnan basqa obyekti joq” degen edi grek klassik filosofi Sokrat. Shınında da insan ózin biliw arqalı dúnyanı biledi. Sol qatarda insan ruwxıylığı da insanıń ózine gárezli dúnyası, biraq sol menen birge sociallıq processler tásiri nátiyjesinde mazmun belgilep otırıwshı tárep. Demek, insan ruwxıylığın ózgerte alıw arqalı dúnyasın, oǵan qatnasın ózgerte aladı.

Bunda insan ruwxıy turmısınń ajıralmas bólegi bolǵan - dinniń ornı áhmiyetli.

Din sózi arab tilinen alıńǵan bolıp “isenim” mánisin beredi. Sol menen birge latintilindegi “religion” sózi menen de ańlatıladı. Din - isenim hám bilim deregi sıpatında insanıń ómirin, keyingi háreketlerin basqarıp, táǵdiri hám tańlawına tásir etip otıradı. Din jámiyet turmısında bir Qatar funksiyalardı hám rollerdi atqaradı. Bunda “funksiya” dinniń ámel etiw quralları bolsa, “rol” dinniń bar ekenliginen júzege keletuǵın ulıwmalıq nátiyjeler. Ilimiy ádebiyatlarda dinniń: dúnyaǵa kóz-qaraslıq, kompensatorlıq, kommunikativlik, relyativlik, integrativlik hám legitimizacion funksiyaları kórsetiledi.

Yaǵnıy, hárqanday din óz sıyınıwshıları ushın “toltırıwshılıq”, “táselli beriwshilik” – kompensatorlıq wazıypasın atqaradı. Din – óz táliymat sistemasın payda ete otırıp óz sıyınıwshılardıń bir ideya átirapına birlestiredi – integraciyanı jolǵa qoyadı. Hám sol menen birge, din ózi ómir súrip turǵan ortalıqta adamlar turmısın tártipke salıp – regulyativlik wazıypanı orınlaydı. Din insanlardın dúnyaǵa kóz qarasın da belgilep beredi.

Usı sıyaqlı funkciyalardı orınlay otırıp, din qúdiretli kúshke iye boladı.

Joqarı da aytıp ótkenimizdey, insanıń tábiyatqa qopal qatnası nátiyjesinde júzege kelip atırǵan ekologiyalıq problemalardı aldın alıw, tábiyattı qorǵawda da dinniń funkciyalarınan paydalanıp, sheshim izlewge boladı. Buǵan kóplegen mısallar keltirip óte alamız;

Máselen: Oraylıq Aziya xalıqları tariyxında áhmiyetli orınǵa iye bolǵan Zardushtiylik dini “ekologiyalıq taza din” dep táriyplenedi. “Zardushtiylik” dininiń muqaddes kitabı “Avesto” da áyyemgi dúnya filosofiyasınıń tórt tiykarı (substansiya) – topıraq, suw, hawa, ot muqaddeslestiriledi. Bul dinde topıraq, suw, hawanı pataslaw eń awır gúnalar qatarına qosılǵan. Sonlıqtan adam ólgende onıń denesin jerdi, suwdı, hawanı záhárlep qoymaq ushın arnawlı ılaydan islengen ıdıslarǵa – ossuariylerge jerlew dástúr bolǵan¹.

Jáne bir áyyemgi dinlerdiń biti – buddizm. Buddizm dininde “aximsa” túsiniǵi bar bolıp, “zıyan jetkermew” ideyasın ańlatadı. Oǵan muwapıq, jerdegi ómirdiń barlıq formalarınıń birligi, qorshaǵan ortalıqqa jamanlıq keltirmewⁱⁱ ideyası alǵa súriledi. Oǵan muwapıq adam tek ǵana basqa adamǵa emes, ulıwma tiri tábiyatqa, jánlıklarge, ahywanlarǵa da zıyan jerkermewi aytıladı. Hátte Xristiyan dininde de pákleniw máresimi bar. Bunda adam tuwılǵanınan baslap onı páklep, tazalıqqa, páklikke

baslaydı. Islam dininde de taza júriwge, pák bolıwǵa shaqıradı. Musılmanlar ushın tazalıq, páklik basil orında turadı. Muqaddes kitaplarda adamlardıń Alla tárepinen buyırılǵan parızları ayıladı. Solardıń ishinde jeti parız adamnıń azadalǵına arnaladı (“taxaratta” 4 parız, “ǵusl”da 3 parız)

Din – issannıń ruwxıy dúntyası menen ajralmas baylanıslı boladı, onıń sociallıq ómirinde ol menen mudamı baylanısta boladı.

Demek, bárshe dinler tek inánım, isenim kúshi bolıp qalmaq, adam janın tazalıqqa, azadalıqqa shaqıradı, dene tazalıǵınan ruwx tazalıǵına baǵdarlay otırıp, onda adamnıń qatnasıqqa túsiwiniń mazmunın belgileydi. Hám insanda ádet hám kónlikpelerdi qalıplestiriledi.

Ruwxıy turmıs adam shaxsınıń ajralmas bir bólegi bolıp, onıń ekilik tábiyatınıń ideallıq tárepleriniń shólkemlesiwinen turadı. Ruwxıy óndiristiń bir forması sıpatında ómir súriwshi din ruwxıy bahalıqlardı ózinde jámlestirip otıradı. Sonlıqtan insan ruwxıylıǵın baǵdarlawda dinniń insaniyat tariyxında, jámiyette tutqan ornınan kelip shıǵıp áhmiyetli qural sıpatında paydalanılıp kelingin.

Din insanlardıń qatnasın da belgilep otıradı. Sonlıqtan insannıń ózligin, is - háreketlerin, táǵdirin hám tańlawın ańlawında ornı áhmiyetli. Sol sebepli insannıń tábiyatqa qatnası óz ruwxıylıǵına ǵárezli bolıp, onıń ruwxıylıǵı dinge ǵárezli bolıp keledi. Ilimde, filosofiyada bárshe problemalardıń etikalıq gilti sheshim jolı sıpatında kórsetiliwi, ekologiyalıq mashqalalar, golaballıq problemalardıń da tiykarın izertley otırıp, olardıń juwabın ruwxıy turmıstıń formalarından alıw múmkinshiligin kórstedi. Bunda ruwxıy óndiristiń jetik túri bolǵan “din” baslı qural wazıypasın atqaradı.

Qálegen dindi quramalı sociallıq shólkem retinde alıp qaraw kerek. Qálegen dinniń jamiyet turmısına tásirin de anıq tariyxıy jaqtan bahalaw kerek. Olardıń hár biri dástúrlerdıń, úrip – ádetlerdiń, adamlardıń minez-qulıw normalarınıń qalıplesiwine tásir tiygizedi.ⁱⁱⁱ

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

¹ “Dunyo dinları tarixi” A.Abdusamedov, M.Qahharova, A.Mansurov, M.Zaripov

¹ “Filosofiya” A.Berdimuratova, 2010

¹ “Filosofiya” A.Berdimuratova 2010

1. “Dunyo dinları tarixi” A.Abdusamedov, M.Qahharova, A.Mansurov, M.Zaripov

2. “Dinshunoslik” o‘/q. X.Yo‘ldoshxo‘jaev, D.Rahimjonov, M.komilov Toshkent, 2000

3. “Filosofiya” A.Berdimuratova, “Qaraqalpaqstan”, Nókis 2010

4. “Falsafa” qisqacha izohli lug‘at, “Sharq”, Toshkent, 2004